

ЕКСПОРТ КОНКУРЕНТНОЇ ПЕРЕВАГИ ЧЕРЕЗ ІМПОРТ ДАВАЛЬНИЦЬКОЇ СИРОВИНИ: ДОСВІД УКРАЇНИ

В даній статті визначено причини, що змусили українські підприємства приймати участь у операціях з імпортною давальницькою сировиною (ДС); узагальнено негативні наслідки від використання імпоротної ДС українськими підприємствами як для їх виробничої діяльності, так і для економіки країни в цілому, проаналізовано зміни в географічній структурі імпорту ДС в Україну за період з 1996 по 2004 рр., розглянуто зміни в законодавчій базі з питань операцій з ДС в зовнішньоекономічних відносинах за вищезазначений період та запропоновано методи (через зміни в нормативних актах країни) підвищення ефективності виробничої діяльності підприємств від використання імпоротної ДС.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: давальницька сировина, експорт, імпорт.

В умовах посилення конкурентної боротьби на світовому ринку товарів та послуг, особливо в останні 10—15 років, перед кожною країною постійно постає досить гостро проблема пошуку шляхів здобуття конкурентної переваги над іншими країнами. Промислово розвинуті країни, що спромоглися досягти високих рівнів продуктивності праці за рахунок науково-технічних досягнень, не можуть перебороти такий об'єктивний чинник, що стоїть на перепоні зменшення собівартості їх продукції, — це вартість вітчизняної робочої сили. Сьогоднішній рівень світового цивілізаційного розвитку дозволяє порушувати одне з припущень основних теорій зовнішньої торгівлі (абсолютної А. Сміта та відносної Д. Рікардо переваги, а також теорії Гекшера-Оліна) щодо відсутності міжнародної мобільності факторів виробництва. Міжнародна мобільність такого фактора виробництва, як робоча сила проявляється сьогодні в 3 основних формах: (1) міжнародна міграція робочої сили через безпосереднє переміщення робочої сили через кордони; (2) залучення прямих іноземних інвестицій, а також (3) зовнішнього толінгу (операцій з давальницькою сировиною (ДС)) без безпосереднього руху робочої сили через кордони, але через участь іноземної робочої сили у створенні доданої вартості для інших країн. Усе це дозволяє промислово розвинутим країнам залучити до процесу власної виробничої діяльності де-

шеву робочу силу країн, що розвиваються, та країн за перехідною економікою та значно зменшити витрати виробництва, оскільки зарплата в останніх у декілька разів менша за зарплату в розвинених країнах. Отже, таким начебто ненав'язливим шляхом промислово розвинені країни імпортують конкурентні переваги у менш розвинутих країн. А оскільки обсяги імпорту ДС в Україну набирають все більше обертів (див. таблицю 1 та 2) останнім часом, що проявилось у збільшенні негативного сальдо по операціям з ДС в ЗЕВ з 927,52 млн дол. в 1996 р. до 1756,2 млн дол. в 2004 р. (в 1,9 рази), то для України запобігання експорту конкурентних переваг за рахунок зовнішнього толінгу стає актуальним завданням, якщо наша країна прагне зайняти гідне (не аутсайдера) місце у світовій економічній спільноті.

Розгляду питань, пов'язаних з операціями з ДС в зовнішньоекономічних відносинах, приділялась увага в наукових роботах таких економістів, як Аліїман А., Білова І., Димура А., Жук М., Захарченко В., Кліяненко Б., Мамутов В., Матвійчук В., Чаленко О., Шнуренко В. Слід зазначити, що єдиної точки зору щодо доцільності використання іноземної давальницької сировини на теренах СНД у науковців ще не склалося, оскільки поки що країни СНД лише здобувають досвід роботи на умовах зовнішнього толінгу, оскільки в межах СРСР толінг носив міжреспубліканський, а не зовнішній характер, і вся додана вартість перерозподілялася між республіками єдиної країни — СРСР. До того ж, у чималій кількості публікацій, на нашу думку, автори підмінюють поняття «причини використання операцій з ДС» на їх переваги для підприємств країни, намагаючись таким чином нейтралізувати негативні наслідки від зовнішнього толінгу. Значна увага приділяється розкриттю поняття «зовнішній толінг», схемі здійснення операцій з ДС в зовнішньоекономічних відносинах (ЗЕВ), а також бухгалтерським аспектам операцій з ДС. Однак, майже відсутнім є критичний аналіз існуючої законодавчої бази по врегулюванню операцій з ДС в ЗЕВ України з іншими країнами. Тому в даній статті: (1) ще раз буде здійснена спроба узагальнити негативні макроекономічні наслідки від участі у зовнішньому толінгу підприємств України та з'ясувати причини, які примушують українські підприємства погоджуватися на зовнішній толінг, (2) буде проаналізовано динаміку обсягів операцій з ДС в ЗЕВ в Україні, географічної структури цих операцій та причини змін у ній, (3) проаналізовано зміни, що відбулися в законодавчій базі України по питаннях зовнішнього толінгу, та їх наслідки для України.

Таблиця 1

**ДИНАМІКА ОБСЯГІВ ЗОВНІШНЬОТОРГОВЕЛЬНОГО САЛЬДО ОПЕРАЦІЙ
УКРАЇНИ З ДС ТА ЇЇГО ГЕОГРАФІЧНА СТРУКТУРА, млн дол. ***

Роки	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004
<i>Сальдо операцій з ДС, в т. ч.:</i>	- 927,5	- 816	- 835,5	- 840	- 678,1	- 874,5	- 1271,6	- 1561	- 1756,2
СНД	- 304,8	- 468,9	- 343,4	- 300	- 56,3	- 55,94	- 262,6	- 198	- 263,0
<i>Інші країни</i>	- 622,7	- 347,1	- 492,1	- 540	- 621,8	- 818,5	- 1009	- 1363	- 1493,2
Європа	- 294,7	- 256,2	- 334,9	- 336	- 415,6	- 468	- 559,9	- 950,4	- 1152,4
Америка	- 199,3	- 6,9	- 53,3	- 47,7	- 76,2	- 155,4	- 340,94	- 255,4	- 140,3
Африка	- 82	- 54,8	- 53,1	- 93,3	- 47,1	- 103,4	- 40,4	- 76,24	- 104,3
Азія	- 46,4	- 23,2	- 41,2	- 45,4	- 46,0	- 53,64	- 59,8	- 80,28	- 96,1
Австралія і Океанія	- 0,36	- 5,9	- 9,5	- 17,5	- 36,9549	- 38,03	- 7,98	- 0,14	- 0,05

* Складено і підраховано за даними Державного комітету статистики України [10].

Українські підприємства¹, як і багато підприємств на теренах СНД, були змушені приймати участь у зовнішньоекономічних толінгових імпорتنих операціях, оскільки: 1) після розпаду СРСР республіканський толінг автоматично перетворився на зовнішній (про це свідчить висока частка країн СНД у імпорті ДС в Україну протягом періоду 1996—1999 рр. на рівні 30,8 %, 46,8 %, 37,7 %, 33,3 % відповідно), фактично він набув статусу критичного імпорту; 2) в умовах кризи неплатежів вони не мали коштів на закупівлю сировини, тобто ризикували взагалі зупинити виробництво, що призвело б до структурного безробіття, навантаження на бюджет за рахунок виплат допомоги по безробіттю та скороченню податкових платежів. До того ж, підприємства не мали досвіду виходу на зовнішні ринки, не знали правил поведінки на ньому, а толери якраз позбавляли їх ризиків збуту готової продукції, брали на себе транспортно-заготівельні витрати [10], ділилися управлінським досвідом в умовах ринкової економіки. Отже, створювалася оманлива ситуація, коли потужності завантажені, працівники отримують зарплату, а бюджет податки. З макроекономічної точки зору, імпорту ДС створює підґрунтя для зміцнення курсу національної валюти, оскільки за законодавством України толер повинен купувати сировину на території України лише за іноземну валюту; стимулює зростання експорту товарів² за умови вивезення готової продукції за межі України, диверсифікує зовнішньоторговельні зв'язки.

Оманливість у даній ситуації пов'язана з тим, що імпорту ДС в Україну призводить до наступних негативних наслідків:

1) виснаження і так досить зношених основних фондів українських підприємств, в які згодом прийдеться вкладати чималі гроші, значно більші за прибутки від толінгових операцій;

2) втрата іміджу України на світових ринках товарів у зв'язку з постачанням українських товарів під іноземними торговими марками, тобто фактичне усунення конкурента з світового ринку (прикладом може слугувати Польща, яка постачає значну частину своїх товарів під іноземними торговими марками);

3) втрати доходів бюджету за рахунок безмитного (без стягнення податків і зборів) ввезення ДС, безмитного вивезення готової з неї продукції та незначних обсягів податків від прибутку з послуг переробки ДС. Це пов'язане з тим, що вартість товарної

¹ До них відносяться всі підприємства легкої промисловості, що працюють на 95 % на ДС; всі 6 НПЗ, переважна більшість підприємств чорної металургії України тощо [8].

² Українське законодавство послуги по переробці ДС відносить до поставки товарів, а не послуг, оскільки в результаті їх виконання створюється матеріальний актив.

продукції, виготовленої з іноземної ДС, скорочується на суму ДС, тобто скорочується прибуток, а, отже, і податкові платежі;

4) підтримання небезпечної залежності від імпорту іноземної ДС, припинення постачання якої може зупинити роботу цілих галузей (див. вище), що перетворює підприємство-переробника на переробний цех з обмеженими правами та збільшує вплив іноземних замовників на укладення вигідних насамперед для них зовнішньоекономічних контрактів. Вигідність цих контрактів пов'язана з заниженням вартості послуг переробки та вибором зручної для толера, а не для переробного підприємства, форми розрахунків за надані послуги. Так, НПЗ України переважно отримують за свої послуги до 5 % обсягу переробленої нафти (лише Кременчуцький НПЗ — до 21 %) [8]. Зрозуміло, що найзручнішою (у переважній більшості випадків) для переробного підприємства формою розрахунків є грошова, оскільки інша обов'язково створює проблеми або збуту готової продукції, або ж (у разі розрахунку сировиною) утворення боргів у підприємств;

5) консервація неефективної структури народногосподарського комплексу для незалежної України, який був побудований з урахуванням економічних переваг існування в межах СРСР, гальмування процесів реструктуризації;

6) за сильної залежності підприємства від імпорту ДС підписання не вигідних зовнішньоекономічних контрактів, за яких відходи від виробничої діяльності залишаються на території країни-переробника, а також забруднення навколишнього середовища країни-переробника відходами, які не можуть бути вивезеними у зв'язку зі специфікою виробничого процесу (зливи у стічні води, викиди шкідливих речовин в повітря (гази, дим));

7) зростає безробіття за рахунок звільнення робітників, праця яких не потрібна в толінгових проектах підприємства-переробника;

8) посередницький характер толінга не створює жодних майнових обов'язків толера перед підприємством-переробником і не є формою залучення інвестиції, навіть, навпаки, часто толери обирають для своєї діяльності саме переоснащені підприємства;

9) «подвоєння» імпорту товарів з причини ввезення як ДС на територію країни-переробника, так і збут готової продукції на її території (за певних умов), отже, фактична реалізація політики вільної торгівлі для іноземного експортерів;

10) експорт конкурентної переваги України, яка базується на низькій зарплаті, що відбувається за рахунок несправедливого розподілу прибутку між толером та підприємством-переробни-

ком та економії витрат на зарплату в структурі собівартості готової продукції, тобто значна частина доданої вартості, створеної в Україні вивозиться за кордон (за рахунок різниці між договірною та світовою ціною) і належить толеру, тобто це робить багаті країни ще багатшими, а бідних — ще біднішими;

11) зниження ВВП країни підприємства-переробника через врахування в ньому лише вартості послуг переробки та неврахування доданої вартості, яка переходить до толера, тобто експорт економічного зростання;

12) несуть збитки підприємства-постачальники тотожної до іноземної давальницької сировини у зв'язку із скороченням їх збуту.

Вагомість негативних наслідків імпорту ДС для економіки України визначається часткою імпорту ДС в загальному імпорті товарів. В Україні ця величина є небезпечною щодо впливу на економіку, коливаючись на рівні 6,2—7,8 % протягом періоду 1996—2004 рр., однак проблема полягає у зростаючій тенденції обсягів імпорту ДС в Україну в 1,54 рази за зазначений період (табл. 2), що свідчить про те, що Україна так досі і не пододала проблему відсутності обігових коштів у підприємств, а українські підприємства-переробники ДС вже призвичаїлися до зовнішнього толінгу, і (складається враження) не сильно прагнуть переходити на грошові відносини, оскільки завдяки толінгу уникають сплати імпортного мита та інших податків при ввезенні імпортної сировини, а також небезпечно високій залежності роботи цілих галузей від імпорту ДС.

Підтвердженням тези щодо експорту конкурентної переваги через імпорт ДС є зміни в географічній структурі імпорту ДС та сальдо операцій з ДС в ЗЕВ. Як видно з табл. 2, імпорт ДС з Європи зріс у 2,6 рази за період 1996—2004 рр., що позначилося на зростанні його частки з 56,5 % до 77,7 % у імпорті ДС з «інших країн», з Азії — у 1,6 рази з коливанням частки на рівні 5,8—9,5 %, а от якраз його частка з країн СНД скоротилася з 30,8 % до 14,9 % при скороченні обсягів у 1,34 рази. Значне скорочення частки та обсягів імпорту ДС з Австралії та Океанії (певною мірою Америки) можна пояснити витісненням їх іншими більш близькими регіонами (економія на транспортних витратах). Якщо проаналізувати більш детально ці регіони (по країнах), то виявиться, що найбільші обсяги імпорту ДС йдуть з країн, де рівень доходів значно перевищує українські (Австрія, Бельгія, Італія, Німеччина, Франція, Сполучене Королівство, Данія, Угорщина, Швейцарія, Бразилія, США, якщо не враховувати Росію, на давальницькій нафті якої працюють українські НПЗ).

Таблиця 2

**ДИНАМІКА ТА ГЕОГРАФІЧНА СТРУКТУРА ІМПОРТУ ТОВАРІВ
ТА ДАВАЛЬНИЦЬКОЇ СИРОВИНИ В УКРАЇНУ ЗА ПЕРІОД
з 1996 по 2004 роки, млн дол. ***

Роки	Імпорт товарів	Імпорт ДС, в т.ч.:	СНД	Інші краї- ни	Європа	Америка	Африка	Азія	Австралія і Океанія
1996	17603,4	1164, 8	358,4	806,4	455,7	209,5	82,1	58,7	0,36
%	100	6,6	30,8	69,2	56,5	26	10,2	7,25	0,05
1997	17128	1077,3	504	573,3	423,9	33,6	55,4	54,6	5,9
%	100	6,3	46,8	53,2	73,9	5,9	9,7	9,5	1
1998	14675,6	933,1	352,1	580,9	423	53,3	53,1	42,0	9,5
%	100	6,4	37,7	62,3	72,8	9,2	9,1	7,2	1,6
1999	11846,1	922,9	307,3	615,6	408,6	47,7	93,3	48,5	17,5
%	100	7,8	33,3	66,7	66,4	7,7	15,2	7,9	2,8
2000	13956	920,1	59,7	860,4	622,6	78,8	55,5	66,5	36,9
%	100	6,6	6,5	93,5	72,4	9,2	6,5	7,7	4,3
2001	15775,1	1021,6	57,6	963,9	598,8	157,2	105,1	64,8	38,0
%	100	6,5	5,6	94,4	62,1	16,3	10,9	6,7	4
2002	16976,8	1297,7	263,0	1034,6	585,4	341	40,4	59,9	7,9
%	100	7,6	20,3	79,7	56,6	33	3,9	5,8	0,8
2003	23020,1	1592,9	198,3	1394,6	982,5	255,4	76,2	80,3	0,14
%	100	6,9	12,4	87,6	70,4	18,3	5,5	5,8	0
2004	28996	1793,4	266,4	1527,1	1186,3	140,3	104,3	96,1	0,05
%	100	6,2	14,9	85,1	77,7	9,2	6,8	6,3	0

* Складено та підраховано за даними Державного комітету статистики України [10]

Зазначені дії розвинутих країн важко засуджувати, оскільки вони просто через механізм зовнішнього толінгу відстоюють свої егоїстичні інтереси, так само як робила б і наша країна. До того ж зовнішній толінг визнаний Світовою організацією торгівлі як одна з форм міжнародного поділу праці. Тому завданням України є створення такої законодавчої бази, яка б дала змогу українським підприємствам взяти участь у справедливому розподілі доданої вартості, створеною українською робочою силою.

Законодавча база з питань операцій з ДС в ЗЕВ пройшла певний шлях вдосконалення починаючи з Декрету КМУ «Про операції з ДС у ЗЕВ» від 17.05.93 з його ліберальними (безмитним у двосторонньому напрямку) режимом до експорту та імпорту ДС та готової продукції, що з неї вироблена. Однак, економічні зловживання¹ та загроза виробничій діяльності багатьох підприємств через конкуренцію дешевої продукції та вивезення гостродефіцитної сировини за межі України, що стали наслідком такого лібералізму, змусили прийняти законодавчі акти, що: 1) зобов'язали реалізовувати готову продукцію, виготовлену з іноземної ДС, через зареєстроване представництво задля запобігання тіньовій реалізації готової продукції, однак сплата мита при цьому відбувається за пільговими ставками (з другої половини 1999 р.) [2]; 2) обмежили (заборонили) вивезення брухту і відходів кольорових металів (з 2001 р.), шкіряної сировини (з середини 2001 р.), насіння соняшнику (з початку 2002 р.) як ДС (зі значними запізненням в часі) [3, 4, 6]; 3) зобов'язали сплачувати ввізне мито, податки та збори з імпортованої готової продукції, що виготовлена з української ДС, задля вирівнювання умов торгівлі з національними виробниками готової продукції (з 2002 р.) [5]; 4) доповнили грошову форму розрахунків та розрахунки частиною ДС ще й частиною готовою продукцією (певне протиріччя з попереднім нововведенням) (з 2002 р.) [5]; 5) зобов'язали толерів купувати ДС на території України лише за іноземну валюту (з 2002 р.) [5], що фактично тотожне експорту цієї сировини; 6) було дещо змінено режим операцій з ДС: від режиму «під митним контролем» зі зсувом у бік режиму «на митній території», оскільки з квітня 2005 р. оплата ввізного мита, податків та зборів при імпорті ДС оформляється не простим векселем, а простим авальованим векселем, що збільшує фінансове навантаження на підприємства-переробники ДС. Однак зміни переважно торкаються обмежень

¹ Оформлення як ДС простого експорту або імпорту сировини чи готової продукції через змови з митниками або з контрагентами.

обсягів вивозу/ввозу адміністративного або ж економічного характеру, незважаючи на те, що подібні обмеження можуть зупинити роботу деяких підприємств за браком альтернативних шляхів придбання виробничих ресурсів. На наш погляд, слід створити умови підвищення ефективності виробничої діяльності на основі іноземної ДС, а не забороняти її. Для цього слід:

1) законодавчо встановити мінімальну вартість послуг переробки ДС, яка б врахувала: а) *вартість робочої сили* в країні толера на подібних виробництвах; б) *світову* (а не договірну) *ціну готової продукції*, виробленої з іноземної ДС робочою силою України; в) *знос обладнання*, на якому виробляється готова продукція з ДС; г) *витрати на описні та захисні споруди* по охороні навколишнього середовища;

2) відмінити розрахунки готовою продукцією, оскільки це протирічить причинам участі в зовнішньому толінгу (брак обігових коштів), та створити пріоритет грошової форми розрахунків над розрахунками частиною ДС за рахунок заохочення через зменшення вартості послуг переробки або скорочення певних вимог до толера;

3) доповнити зовнішньоекономічні контракти по операціях з ДС однією вимогою — вивезення відходів від переробки ДС на території України, оскільки чинне законодавство досить розмито регламентує це питання словами «за письмовою заявою іноземного замовника ... відходи чи брухт, що залишилися після переробки ДС, можуть бути вивезені у порядку, встановленому Держмитслужбою України» [5]. А можуть і не бути вивезені, забруднюючи навколишнє середовище країни та збільшуючи витрати переробного підприємства (зрозуміло, за умови некорисності цих відходів чи брухту для переробного підприємства);

4) зобов'язати толера здійснювати капвкладення у переробне підприємство, визначаючи їх обов'язкові (сталі) обсяги та додаткові через заохочення [9].

Література

1. Закон України «Про операції з давальницькою сировиною у зовнішньоекономічних відносинах» від 15.09.1995 // Відомості Верховної Ради України, 1995, № 32.— С. 255—266.

2. Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про операції з давальницькою сировиною у зовнішньоекономічних відносинах» від 15.07.1999 // Відомості Верховної Ради України, 1999, № 38.— С. 344—346.

3. Закон України «Про внесення змін до деяких законів України» від 21.06.2001 // Відомості Верховної Ради України, 2001, № 41.— С. 203—220.

4. Постанова Кабінету Міністрів України «Про тимчасове обмеження вивезення шкіряної сировини, яка використовується у операціях з давальницькою сировиною у зовнішньоекономічних відносинах» від 06.05.2001 // Офіційний вісник України від 01.06.2001, № 20.— С. 96, ст. 846.

5. Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про операції з давальницькою сировиною у зовнішньоекономічних відносинах» від 04.10.2001 // Відомості Верховної Ради України, 2002, № 6. — С. 40—44.

6. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо операцій з металобрухтом)» від 16.11.2000 // Відомості Верховної Ради України, 2001, № 1.— С. 3—4.

7. Белова И. А. Толлинг как экономическое явление // Менеджмент в России и за рубежом, 2002, № 1.— С. 12—15.

8. Димура А. А. Внешнеэкономическая операция: толлинг // Матеріали 1 Міжнародної науково-практичної конференції «Науковий світ 2004» в м. Дніпропетровськ від 1—15 листопада 2004 р.— С. 17—19.

9. Мамутов В., Кліяненко Б., Чаленко О. Толінгові схеми: плюси та мінуси // Економіка України, 2001, № 1.— С. 44—50.

10. Статистичний щорічник України за 1996—2004 рр./ За ред. О. Г. Осауленка.— К.: Консультант, 2004. — 568 с.

Стаття надійшла до редакції 13.01.2006

УДК 330.341 (52) «55»

Н. П. Ліщук, аспірант
кафедри політичної економії
обліково-економічного факультету КНЕУ

ЕКОНОМІЧНА МОДЕЛЬ ЯПОНІЇ ТА ЧИННИКИ ЇЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ НАПРИКІНЦІ ХХ СТОЛІТТЯ

В статті визначаються особливості та основні риси японської економічної моделі. В ній аналізуються соціально-економічна та політична система Японії, розкриваються причини трансформації економічної моделі Японії та висвітлюється важливість розвитку торговельного, виробничого й науково-технічного співробітництва між Японією та Україною у сучасному глобалізованому світі.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: японська економічна модель.

Протягом століть першочерговим завданням всіх країн світу в сфері економічної політики є пошук дієвого господарського механізму. Незважаючи на наявність загальних передумов для нормального функціонування економічної системи — економічних